

ՄԻ ԿԱՐԵՎՈՐ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՋԸ

ագում արհավիրքների բովից է անցել հնադարյան կոպտուրայի տեր տաղանդավոր հայ ժողովուրդը: Հայ պատմագրության արյունոտ էջերը լի են այդ արհավիրքների սարսազողեցիկ նկարագրություններով:

Պատմական անցյալի աշխարատիրական արշավանքների անցուղիների վրա գտնվելով, դարեր շարունակ Հայաստանը ենթակա է եղել օտար աշխարհակալների ասպատակություններին: Օտար բռնակալների հորդանքերը Հայաստան են ներխուժել արևելքից ու արևմուտքից, հարավից ու հյուսիսից. նրա լեռնային արահետներով ու անդրախոր կիրճերով փայլել են հոռմեական լեզուները, պարսկական, բյուզանդական, արաբական, մոնղոլական ու բուրբական հորդանքերը: Քաճի-ֆաճի անգամ Հայաստանի երկնամեծ ու բարձրաբերձ լեռների քալիչ լանջերը հայի արյունով են ներկվել, չճնաղ, գեղատեսիլ լեռնահովիտներն ու դաշտերը դիակույտներով ծածկվել, աստղահմայ լեռն ու ջրվեժաշատ, ակնավիհտ գետերը բոսոր ներկվել: Քաճի-ֆաճի անգամ բշտամու մահաբեր սուրն անողոք փայլատակել է Հայկական լեռնաշխարհի խորը ձորերում ու երկնահաս լեռնածերպերին. ֆաճի-ֆաճի անգամ լեռնահայաստանի շեն ու բարգավաճ ֆաղափներն ու գյուղերը, բերդերն ու ավանները հրկիզվել, ավերվել, հողին են հավասարեցվել, արգավանդ ու բերքառատ դաշտերը օտար ասպատակիչների ձիերի սմբակների տակ տրորվել, մրգառատ այգիները ամայացման դատապարտվել, պատմական հոյակապ ու փառահեղ հուշարձանները անգործ են ոչնչացվել: Դարեր շարունակ Հայաստանը կռվախնձոր է հանդիսացել արևմուտքի ու արևելքի, հարավի ու հյուսիսի աշխարհակալ բռնակալների համար:

Բազմաթիվ խստաշունչ հողմեր են եկել ու անցել Հայաստանի վրայով մոլեռանդ հարավից, խարդախ արևմուտքից,

նեճգ ու խորամանկ արևելքից. սանձարձակ ու խելահեղ մոլեգնել, փոքորելի են նրանք Հայկական բարձրավանդակում, մահ ու ավեր սփռելով ամենուրեք: Քաճի-ֆաճի անգամ օտար բռնակալները փորձել են իրենց հուժկու երախի մեջ կլանել անեկուն ու կորովի հայ ժողովուրդին. պարսկական երբեմնի մեծագոր պետությունը, բյուզանդական խարդախ կայսրությունը, անհանդուրժող ու անհաշտ իսլամական ծովածավալ աշխարհը դարեր շարունակ, միջոցների մեջ խտրություն չդնելով, աշխատեցին իրենց մեջ ձուլել, կլանել, սլաժմուրջան քառերաբեմից անհետացնել հայերին, ծվատել ու հափշտակել Հայաստանը:

Սակայն բշտամիների բոլոր փորձերն ի գերե ելան. ոչ անլուր զրկանքները, ոչ ծով տաղապանքները, ոչ անհուն վշտերը, ոչ արյան ծովերը, ոչ օտար բռնավորների դաժան լուծը, ոչ բշտամիների բազմապիսի խժոժությունները չկարողացան ընկնել հայ հերոս ժողովրդի ազատատենչ ու բմբուս ոգին. հայ ժողովուրդը միշտ էլ անդրդվելի մնաց մոլեգնած բշտամիների գործադրած բոլոր մեքենայությունների ու բարբառությունների հանդեպ: Քաճի-ֆաճի անգամ հայ ժողովուրդը մեծ արհավիրքներից հետո իր ուժերը հավաքելով վերաշինել է ավերված երկիրը, որը նորից ու նորից ավերի է կողոպտաի է մատնվել: Բայց հայ ժողովրդին պատմականորեն վիճակված այս ծանր փորձությունները անգոր են եղել կասեցնելու նրա ստեղծագործ եռանդը. մասսայական ջարդերից, գերեվարություններից, տարագրումներից զերծ մնացած նրա բնկորները ամեն անգամ իրենց հայրենի հողին փարվելով առասպելական Անթեի նման նոր ույծ են առել ու նորից վերաշինել ավերված ու կողոպտված երկիրը: Կենսունակ ու առնական հայ ժողովուրդը բոլոր դաժան փորձություններին կուրծք տալով դարերի ընդերքից հաղթականորեն փայլել է դեպի իր լուսաշող ապագան:

Դարեր շարունակ հայի հայրենիքը ոտնակոխ է արվել արյունոտուշտ ազգերի ու ցեղերի կողմից, որոնցից շատերն այսօր անհետացել են իսպառ պատմության քառերաբեմից, անհունության գիրկը սուզվել անդարձ, մինչդեռ հայ ժողովուրդը քեականիս է իր պատմության յուսապայծառ հանգրվանը: Օտար բռնակալների դեմ հայ ժողովուրդը մարտնչել, ազատագրական համառ ու տևական պայքար է մղել. հայ ժողովրդի պատմությունը լի է անմոռաց ազատագրական պայքարի, բմբոստ բնդվզումների, հերոսական սխրագործությունների փայլուն դրվագներով:

Հայ ժողովրդի պատմության ամենաարյունոտ էջերը վերաբերում են բուրժվանդականների դաժան տիրապետությանը, վայրագ օտարաշարությանը. անօրինակ նախնիների հեղինակ սուրբանական Թուրքիան դարեր շարունակ անպատիժ կերպով մարդկային մեծ սպանդի է վերածել ողջ Թուրքահայաստանը ու դահնի սառնասրտությամբ արյան գետեր հոսեցրել հրա լեռներից ի վար: Օսմանյան դաժան բռնակալության լծի տակ կեղեքվող, խաչվող, հոշոտվող ու մոլորոտվող հայության համար մղձավանջային հանդիսացան հատկապես 19-րդ դարի երկրորդ կեսը և 20-րդ դարի առաջին քառորդը, երբ բուրժնոցագործները ձեռնամուխ եղան հայ ժողովրդի մասսայական բնաջնջմանը, աննախընթաց ջարդարարությանը. մեծ ու սոսկայի ոհմիներին այդ շարանից հիշենք Չեյքունի ապստամբության արյունոտ հնչումը, 1896 թվի հայկական կոտորածները և վերջապես առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին բուրժահայ ժողովրդի մասսայական բնաջնջումը, տեղահանումն ու տարագրումը: Մեծ նդեռնի այդ օրերին բուրժվանդականները իրենց գերմանացի գործակիցների աջակցությամբ արյան այնպիսի քաղանիներ կազմակերպեցին, որ հայ ժողովրդի նկատմամբ մինչ այդ գործված բոլոր ոհմիները նսեմացան դրանց առաջ: Եվ այսօր հայի հայրենի հողերը ամայացել, անմարդաբնակ են մնացել, իսկ նրա տարագիր բնակիչները սփռվել Սիսյունով մեկ:

Օսմանյան բռնակալ լծի տակ հեծող հայ ժողովուրդը ազատագրական ծանր պայքար է մղել բռնակալների լուծր քոթափելու համար, սակայն ամեն անգամ էլ եվրոպական հենց դիվանագիտության խաղերի շնորհիվ նրա շանհերն ու քափած արյունը ապարդյուն են անցել և նա ողջակիզվել է եվրոպական շահամոլ պետությունների անիրավության գոհասեղանի վրա:

Թուրքահայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի, բուրժահայ դատի և եվրոպական

հենց դիվանագիտության խաղերի վերաբերյալ հառադներ կազմող արխիվային փաստաթղթեր ու վավերագրեր են կուտակվել տասնյակ տարիների ընթացքում Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարքարանում և եկեղեցական ու ազգային այլ հաստատություններում: Թուրքահայ ժողովրդի գլխովին բնաջնջման ու տարագրման սև տարիներին բուրժվանդականները քաղաքապարտ ոչնչացրել են նաև հայ նյութական կուլտուրայի բազմաթիվ հուշարձաններ. հրապարակից անհետացել են հայ մշակույթի քանդակների շատ գանձեր — տարիների տնաջան աշխատանքի արդյունք հանդիսացող անգնահատելի ձեռագիրներ, ինչպես նաև հայ պատմագրության համար մեծ կարևորություն ներկայացնող արխիվային փաստաթղթեր ու վավերագրեր, որոնք կարող էին նոր լույս սթփել հայ ժողովրդի պատմության վրա: Սակայն հայ հայրենասեր ժողովրդի տարագիր գավակները կարողացել են մեծ անձնուրացությամբ շատ արժեքներ փրկել և օսմանյան դժոխքից իրենց հետ դուրս տանել: 19-րդ դարի երկրորդ կեսին և 20-րդ դարի առաջին քառորդին վերաբերող պատմական բազմաթիվ փաստաթղթեր ու վավերագրեր կան այսօր Սփյունով մեկ ցրված, գանգան անձանց անձնական արխիվներում: Բացի այդ, բուրժահայ դատին և եվրոպական դիվանագիտության այդ դատի նկատմամբ բռնած դիրքին վերաբերող շատ փաստաթղթեր ու վավերագրեր էլ կան կուտակված արտասահմանյան հայ ազգային հաստատություններում: Պատմական արժեք ներկայացնող արխիվային այդ փաստաթղթերը հայ նորագույն պատմության համար անգնահատելի գանձեր կարող են հանդիսանալ. սակայն նրանք արժեք կունենան միայն այն դեպքում, երբ ի մի հավաքվեն, մի ընդհանուր սիստեմի բերվեն ու ուսումնասիրվեն. այս պարագայում կպահանջվեն որևէ անհատ պատմագրի ուժերից վեր աշխատանք և նման աշխատանք ի վիճակի կլինեն կատարել միայն պատմությամբ ըզրադրվող գիտական հաստատությունները: Դրա համար էլ, այսօր, առավել քան երբեք, հրամայական պահանջ է զգացվում խնամով հավաքել հայ ժողովրդի սիրատուն գավակների մեծ անձնուրացությամբ բուրժական դժոխքից փրկված այդ անգին գանձերը՝ արխիվային փաստաթղթերը և, անկորուստ կերպով փոխադրելով, կենտրոնացնել այդպիսի մեծ ծաղկող Սովետական Հայրենիքում, ուր նրանք քե՝ գերծ կման անխոստափելի կորստից և քե՝ պատշաճ կերպով կուտումնասիրվեն ու կօգտագործ-

վեն: Այդ փաստաթղթերը ոչ միայն կնպաստեն հայ նորագույն պատմության ուսումնասիրմանը, այլ և մեծ ծառայություն կմատուցանեն թե՛ հայ դատի՝ հայ հողային պահանջների իրավական հիմնավորմանը և թե՛ եվրոպական նենգ դիվանագիտության խաղերի բացահայտմանը:

Այս ուղղությամբ մեծ անելիքներ ունեն արտասահմանյան թեմերի մեր թեմական Առաջնորդներն ու ազգային կազմակերպությունները, որոնք սրբազան պարտականությունն ունեն հայտնաբերել հայ ժողովրդի պատմության հետ առնչություն ունեցող արտասահմանյան երկրներում ցրված արխիվային փաստաթղթերը և կազմակերպել դրանց անվտանգ ու անկորուստ առաքումը Հայրենիք:

Սույն համարում հրապարակելով Վեհափառ Հայրապետի Կոնդակը Պողոս Նուբար Փաշայի արխիվը Հայրենիք փոխադրելու մասին, մենք խորը հավատն ունենք, որ արտասահմանի մեր հայրենասեր ազգակիցները ոչ մի ջանք չեն խնայի հայերին ու Հայաստանին վերաբերող Սփյուռքով մեկ ցրված արխիվային արժեքավոր փաստաթղթերը հավաքելու ու Հայրենիքում կենտրոնացնելու գործում: Զպետք է մոռանալ, որ հայ ժողովրդի պատմության վերաբերող այդ բեկորների փրկումն և անկորուստ Սովետական Հայաստան փոխադրելը հայրենասիրական անգնահատելի ծառայություն մատուցել է նշանակում Հայրենիքին:

